

ACLS Annual Regional Meeting of the Humanities Program in Belarus, Russia, and Ukraine, Minsk, 2003: PANEL 2

WRITTEN WORDS AND CULTURAL WORLDS ПІСЬМОВАЕ СЛОВА І СУСВЕТ КУЛЬТУРЫ

Ірына Будзько (Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, Мінск)
Старабеларускія пераклады Бібліі: мова, генезіс, трасфармацыя тэксту

Старабеларуская літаратурна-пісьмовая мова (XIV-XVIII стст.) сфарміравалася ва ўмовах адасобленага існавання беларускай народнасці ў складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай і з'яўляецца адным з асноўных ідэнтыфікатараў беларускага этнасу.

Дзякуючы даволі раньняму пранікненню і распаўсюджванню на тэрыторыі Беларусі царкоўнаславянскай кірыла-мяфодзіеўскай традыцыі тэкст Свяшчэннага Пісання ўжо ад самага пачатку ўспрымаўся на гэтых землях не як чужая, закасячэўшая мова, а як жывы моўны субстрат, на якім можна было ствараць арыгінальныя творы, якія і дайшлі да нас, пачынаючы з XII ст. ("Жыццё Ефрасінні Полацкай", 8 слоў-прамоў Кірылы Тураўскага, надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай).

Пранікненне беларусізмаў (а дакладней лакальных моўных элементаў усходнеславянскага характару) у кананічны тэкст – надзвычай доўгі і цяжкі працэс, які пачаўся яшчэ ў XI-XII ст. ("Тураўскае Евангелле", "Друцкае Евангелле"), аднак ён меў вельмі важнае значэнне для далейшага развіцця беларускай пісьменнасці, паколькі падрыхтаваў глебу для поўнай замены царкоўнаславяншчыны беларускай мовай у паасобных сферах рэлігійнага жыцця грамадства, што і было ажыццёўлена на працягу XVI ст. У гэтым аспекце асабліва важным для даследавання становіцца вывучэнне перакладаў Свяшчэннага Пісання, бо менавіта "беларусізацыя" Бібліі паставіла кропку ў пытанні перавагі старабеларускага моўнага субстрату над царкоўнаславянскім.

На раннім этапе існавання старабеларускай літаратуры ўзніклі рэлігійныя творы, мову якіх можна акрэсліць як сінтэз царкоўнаславянскага і беларускага моўных субстратаў (Чэцця 1489 г., "Зборнік біблейскіх кніг" № 262 і інш.). Наяўнасць помнікаў пісьменнасці, створаных на моўным памежжы, дае падставу сцвярджаць, што на Беларусі ў XV-XVI стст. існавала асобная мясцовая разнавіднасць кніжнаславянскай мовы, якую даследчыкі ўмоўна называюць беларускай рэдакцыяй царкоўнаславянскай мовы. Да такога тыпу твораў належаць і пражскія выданні беларускага першадрукара Францыска Скарыны.

Поўная замена царкоўнаславянскага тэксту беларускім была прадыктавана не столькі моўнай неабходнасцю, колькі пранікненнем на беларускія землі новай канфесіі – рэфармацыі, а дакладней яе асобнага накірунку – антытрынітарызму. "Катэхізіс" Сымона Буднага і "Евангелле" Васіля Цяпінскага – творы, са з'яўленнем якіх можна цалкам абгрунтавана сцвярджаць, што працэс перакладу кананічнага твора на беларускую мову

быў цалкам завершаны, а "Евангелле" Каліста пацвердзіла факт, што беларускі моўны субстрат распаўсюдзіўся і на праваслаўную глебу.

Аналіз мову старабеларускіх перакладаў Бібліі павінен адбывацца ў двух накірунках:

1. Лексіка-тэрміналагічным;
2. Граматыка-марфалагічным.

Падмурак для першага этапу даследавання маецца ў выглядзе "Рэлігійнага слоўніка старабеларускай мовы" (І.У.Будзько), які выйшаў у друку ў 2003 г.

Лінгвагеаграфічнае становішча Беларусі ў часы Сярэднявечча, а таксама гістарычна абумоўлены факт перарвання пісьмовай традыцыі тлумачаць складанасці пранікнення беларускай літаратурнай мовы ў сферу *sacrum* на сённяшні дзень.

Ірина Будько (Беларуский государственный университет, Минск)

Старобелорусские переводы Библии: язык, генезис, трансформация текста

Старобелорусский литературно-письменный язык (XIV-XVIII вв.) сформировался в условиях обособленного существования белорусской народности в составе Великого княжества Литовского и Речи Посполитой и является одним из основных идентификаторов белорусского этноса.

Благодаря довольно раннему проникновению и распространению на территории Беларуси церковнославянской кирилло-мефодиевской письменной традиции текст Священного Писания уже с самого начала воспринимался на этих землях не как чужой, застывший язык, а как живой языковой субстрат, на котором можно было создавать оригинальные произведения, которые и дошли до нас, начиная с XII в. ("Житие Ефросиньи Полоцкой", 8 слов-проповедей Кирилла Туровского, надпись на кресте Ефросиньи Полоцкой и др.).

Проникновение белорусизмов (а точнее локальных языковых элементов восточно-славянского характера) – чрезвычайно долгий и тяжелый процесс, который начался еще в XI-XII в. ("Друцкое Евангелие", "Туровское Евангелие"), однако он имел огромное значение для дальнейшего развития белорусской письменности, поскольку подготовил почву для для полной замены церковнославянинщины белорусским языком в отдельных сферах религиозной жизни общества, что и было осуществлено в течение XVI в. В этом аспекте особенно важным становится исследование переводов канонического текста Священного Писания, так как именно "белорусизация" Библии поставила точку в вопросе перевеса старобелорусского языкового субстрата над церковнославянским.

На этапе существования старобелорусского литературно-письменного языка возникли религиозные произведения, язык которых можно определить как синтез церковнославянского и белорусского языковых субстратов. Речь идет о Четье 1489 г., "Сборнике библейских книг" XVI в. (так называемый Сборник № 262) и др. Наличие

памятников письменности, созданных на языковом пограничье, дает основание утверждать, что на Беларуси в XV-XVI вв. существовала особая локальная разновидность книжнославянского языка, которую условно можно назвать белорусской редакцией церковнославянского языка. К числу таких произведений относятся и пражские издания белорусского первопечатника Франциска Скорины.

Полная замена церковнославянского текста белорусским была продиктована не столько лингвистической необходимостью, сколько появлением на белорусских землях нового религиозного направления – реформации, а точнее ее отдельной ветви – антитринитаризма. "Катехизис" Сымона Будного и "Евангелие" Василия Цяпинского – произведения, с появлением которых можно полностью обоснованно утверждать, что процесс перевода Библии на старобелорусский язык был завершен, а "Евангелие" Калиста подтвердило факт, что белорусский текст стал использоваться и в православных кругах.

Анализ языка переводов Библии на старобелорусский язык должен осуществляться в двух направлениях:

1. Лексико-терминологическом;
2. Грамматико-морфологическом.

Фундамент для первого этапа исследования имеется в виде "Религиозного словаря старобелорусского языка" (И.В.Будько), который был издан в 2003 г.

Лингвогеографическое положение Беларуси во времена Средневековья, а также исторически обусловленный факт прерывания письменной традиции объясняют трудности, возникшие сегодня с проникновением белорусского литературного языка в сферу *sacrum*.

Жанна Некрашевіч-Кароткая (Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Мінск)
Беларуская новалацінская літаратура XVI – XVIII стагоддзяў (паэзія, проза, эпісталаграфія)

Пачынаючы з канца XV стагоддзя латынь пачынае займаць важнае месца сярод літаратурных моў Вялікага княства Літоўскага. Гэтаму спрыялі некалькі фактараў, звязаных з асаблівасцямі палітычнага і культурнага развіцця дзяржавы. Латынь у Вялікім княстве Літоўскім была мовай юрысдыкцыі, мовай агульнадзяржаўнага летапісання. Магнацкае асяроддзе ў XVI стагоддзі фарміруе моду на лацінскую пісьмовую культуру.

У сферы прыгожага пісьменства лацінская традыцыя праявіла сябе найперш у форме паэтычных твораў вялікай і малой формы. Першымі ўзорамі новалацінскага паэтычнага эпасу былі паэмы Яна Вісліцкага "Пруская вайна" (1516) і Мікалая Гусоўскага "Песня пра зубра" (1523). Абедзве паэмы з'явіліся ў друку дзякуючы мецэнацкай падтрымцы караля і вялікага князя Жыгімонта Старога. Сярод вершаў малой формы пераважаюць дэдыкацыйныя і панегірычныя творы, а таксама ўзоры рэлігійна-грамадзянскай паэзіі.

У другой палове XVI стагоддзя з'яўляецца цыкл вершаваных твораў, тэматычна звязаных з падзеямі Лівонскай вайны (1558-1582). Гэта панегірычная паэма Васілія Гіяцынція "Панегірык на разгром пад Полацкам" (1580), а таксама гераічныя паэмы-эпініцыі Францішка Градоўскага "Апісанне маскоўскага падарожжа" (1582) і Яна Радвана "Радзівіліяда" (1588). Усе гэтыя творы з'явіліся пад патранатам князеў Радзівілаў, якія праславіліся сваімі подзвігамі ў Лівонскай вайне. Сярод іншых паэтаў, што пісалі свае творы па-лацінску, можна прыгадаць Яна Абрамовіча, Пятра Раізія, Яна Казаковіча, Іллю Пельгрымоўскага і іншых. Гэтыя аўтары стваралі вершаваныя творы пераважна ў традыцыйных жанрах антычнай паэзіі: эпіграма (часцей за ўсё эпіграма-эмблема на княжацкі герб), панегірык, эпітафія (эпіцэдэй), эпіталама. Сустрэкаюцца таксама вершы, звязаныя з біблейскімі сюжэтамі і хрысціянскай тэматыкай.

У другой палове XVI – XVII стагоддзі арыгінальныя творы на лацінскай мове ствараюцца пераважна ў пратэстанцкім і каталіцка-уніяцкім асяроддзі, хаця і сярод праваслаўных Вялікага княства Літоўскага з'яўляюцца прыхільнікі лацінскай культуры. Вядомы беларускі асветнік, дзеяч Рэфармацыі Сымон Будны быў аўтарам рэлігійных трактатаў, палемічных лістоў і эмблематычных вершаў на лацінскай мове. Сярод найбольш вядомых аўтараў XVII стагоддзя, што пісалі вершы па-лацінску, назавем Мацея Казіміра Сарбеўскага і Сімяона Полацкага. Цікавай і пакуль што мала вывучанай застаецца літаратурная спадчына паэтаў беларускіх езуіцкіх калегіумаў. У акрэслены перыяд з'яўляюцца ўзоры дзвюхмоўных паэтычных зборнікаў, калі адзін і той жа твор напісаны спачатку па-лацінску, а потым – па-польску, або нават адначасова на дзвюх мовах.

У XVII стагоддзі ствараюцца таксама шматлікія эпістальныя творы на лацінскай мове. Найбольшую цікавасць і мастацкую вартасць маюць лісты уніяцкіх ерархаў Малеція Сматрыцкага, Іосіфа Вельяміна Руцкага, Рафаэла Корсака да рымскіх пантыфікаў і іншых дзеячаў каталіцкага касцёла і уніяцкай царквы. Лацінамоўная паэзія ў XVIII стагоддзі паранейшаму найбольш плённа развіваецца ў сцянах езуіцкіх калегіумаў. Буйнейшымі паэтамі-лаціністамі на Беларусі ў гэты час былі Міхал Карыцкі і Францішак Князьнін. Лацінская пісьмовая спадчына з'яўляецца значным унёскам у шматмоўную літаратуру Беларусі. Творы на лацінскай мове выконвалі найперш функцыю мастацкай рэпрэзентацыі Вялікага княства Літоўскага, гісторыі і культуры беларускага народа. Яны садзейнічалі арганічнаму засваенню здабыткаў антычнай і новаеўрапейскіх літаратур, стымулявалі развіццё шматлікіх паэтычных і праязічных жанраў полілінгвальнай беларускай літаратуры.

Жанна Некрашевич-Короткая (Европейский гуманитарный университет, Минск)
Белорусская новолатинская литература XVI – XVIII веков (поэзия, проза, эпистолография)

Начиная с конца XV века латынь начинает занимать важное место среди литературных языков Великого княжества Литовского. Происходило это под влиянием определенных факторов, связанных с особенностями политической и культурной жизни государства. Латынь в Великом княжестве Литовском была языком юрисдикции, языком державного

летописания. Аристократическая среда в XVI веке формирует моду на латинскую письменную культуру.

В сфере изящной словесности латинская традиция проявила себя прежде всего в форме поэтических произведений большой и малой формы. Первыми образцами новолатинского поэтического эпоса были поэмы Яна Вислицкого "Прусская война" (1516) и Николая Гусовского "Песня о зубре" (1523). Обе поэмы были изданы благодаря меценатской поддержке короля и великого князя Сигизмунда Старого. Среди поэтических произведений малой формы преобладают дедикативные и панегирические произведения, а также образцы религиозно-гражданской поэзии.

Во второй половине XVI века появляется цикл поэтических произведений, тематически связанных с событиями Ливонской войны (1558-1582). Это панегирическая поэма Василия Гиацинтя "Панегирик на разгром под Полоцком" (1580), а также героические поэмы-эпипикии Франтишка Градовского "Описание московского похода" (1582) и Яна Радвана "Радзивилиада" (1588). Все эти произведения появились под патронатом князей Радивиллов, прославившихся своими подвигами в Ливонской войне. Среди других поэтов, писавших свои произведения по-латински, можно упомянуть Яна Абрамовича, Петра Роизия, Яна Козаковича, Илью Пельгримовского и других. Эти авторы писали чаще в традиционных жанрах античной поэзии: эпиграмма (чаще всего эпиграмма-эмблема на княжеский герб), панегирик, эпитафия (эпикадий), эпиталама. Встречаются также стихотворения, связанные с библейскими сюжетами и христианской тематикой. Во второй половине XVI – XVII веке оригинальные произведения на латинском языке создаются преимущественно в протестантской и католическо-униатской среде, хотя и среди православных Великого княжества Литовского находятся сторонники латинской культуры. Известный белорусский просветитель, деятель Реформации Симон Будный был автором религиозных трактатов, полемических посланий и эмблематических стихотворений на латинском языке. Среди наиболее известных авторов XVII века, писавших стихи по-латински, назовем Матея Казимира Сарбевского и Симеона Полоцкого. Интересным и пока мало изученным остается литературное наследие поэтов белорусских иезуитских коллегиумов. В отмеченный период появляются образцы двуязычных поэтических сборников, когда одно и то же произведение написано вначале по-латински, затем – по-польски, или же даже одновременно на двух языках.

В XVII веке создаются также многочисленные произведения эпистолярного жанра на латинском языке. Наибольший интерес и художественную ценность представляют письма униатских иерархов Мелетия Смотрицкого, Иосифа Вельямина Руцкого, Рафаэла Корсака к римским понтификам и другим деятелям католического костела и униатской церкви. Латиноязычная поэзия в XVIII веке, как и раньше, наиболее плодотворно развивается в стенах иезуитских коллегиумов. Самыми крупными поэтами-латинистами в Беларуси этого периода были Михаил Корицкий и Франтишек Князьнин.

Латинское письменное наследие внесло значительный вклад в многоязычную литературу Беларуси. Произведения на латинском языке выполняли прежде всего функцию художественной репрезентации Великого княжества Литовского, истории и культуры белорусского народа. Они способствовали органичному усвоению достижений античной и

новоевропейских литератур, стимулировали развитие многочисленных поэтических и прозаических жанров полилингвистической белорусской литературы.

Инесса Гончарова (Институт микробиологии, Минск)

Арабскографические рукописи белорусских татар и транслитерация белорусских текстов

Работа над проектом показала:

- Так как большинство рукописных книг носит религиозный характер, они пришли в ветхое состояние в результате длительного использования. Однако, в Беларуси практически отсутствует не только материальная база и высококвалифицированные кадры для проведения реставрации книжных памятников, но и понимание необходимости грамотного научного подхода к этому вопросу со стороны большинства руководителей разного ранга.
- Перевод арабскографических текстов белорусских татар на другие буквенные системы письменности вопрос довольно сложный. Только разнообразие подходов к транслитерации и открытая дискуссия специалистов позволит найти оптимальное решение.
- Чтобы сохранить для потомков книжное наследие белорусских татар необходимо в каталогизировать все рукописные книги, большинство которых находится в частных собраниях, и отслеживать их дальнейшую судьбу. Многие известные ценные рукописи после смерти владельцев были утрачены или вывезены за пределы республики.
- Совместная работа исследователей различных национальностей по изучению таких многоязычных и многоплановых книжных памятников как татарские рукописи помогает устранить существующие межконфессиональные барьеры между мусульманами и христианами.

Inessa Goncharova (Institute of Microbiology, Minsk)

Arabic Alphabet Manuscripts of Belarusian Tatars and the Transliteration of Belarusian Texts

The work over the project has revealed:

- As far as the majority of the manuscripts are religious by their matter, they have become decrepit as the result of long-term use. Unfortunately, in Belarus there are neither necessary equipment and skilled specialists no understanding of the necessity of correct scientific approach from the side of the majority of leaders of different ranks.
- Translation of arabographic texts of Belarusian Tatars into other letteral systems is a very complicated problem. Only application of different approaches to transliteration and debates of specialists will allow to elaborate the most acceptable solution.

- In order to preserve the cultural heritage of Belarusian Tatars for posterity it is necessary to catalogue all manuscripts, the majority of which are in private collections, and to track their future fate. A lot of known valuable manuscripts have been either lost or exported abroad after their owner had died.
- Collaboration of researchers of different nationalities in studying of such multilanguage and versatile literary monuments as Tatars manuscripts helps overcome the existing interconfessional barriers between Muslims and Orthodox.